

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО РУХУ В 1917 році В КОНТЕКСТІ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Перемога лютневої революції відчутно вплинула на всі сфери життя колишньої багатонаціональної російської імперії. Весна 1917 року у російській армії пройшла під знаком активізації національних рухів. Революційна стихія, демократизація в армії знайшла продовження у прагненні воїнів численних національностей створити свої національні військові частини. Відділ генерал-квартирмейстера російського військового міністерства повідомляв (12. 04. 1917 р.) Ставку верховного головнокомандування про “велику кількість клопотань не тільки української, але й єврейської, естонської, литовської і інших народностей і племен, які населяють Російську державу”, з проханням дозволити їм об’єднатися в національні військові формування¹.

Початки українського військового руху тісно пов’язані з утвердженням в українському суспільстві світоглядних засад національної державності. Ідеї української державності проникають у військове середовище, опановують численними масами військових. В епіцентрі обговорень зібрань солдатів і офіцерів українців на фронті і в тилу були проблеми майбутнього України, питання формування національних військових частин.

Національний рух у військах набирав такого поступу, що зупинити його було неможливо. Представники різних народів об’єднувалися на фронті і в тилу для виборювання своїх прав. Військове міністерство, Ставка верховного головнокомандування насторожено ставилися до створення національних військових частин та націоналізації існуючих. Генерал А.Денікін, який обіймав на той час посаду начальника штабу Верховного Головнокомандуючого, класифікував цей процес як прояв “... відцентрового прагнення окраїн і, поряд з цим, прагнення до націоналізації, тобто, розчленування армії”. Він образно підкреслював: “Заговорили раптом всі мови: литовці, естонці, грузини, білоруси, малороси, мусульмани – вимагаючи проголошення “самовизначення” – від культурно-національної автономії до повної незалежності включно, а головне – негайного формування окремих військ”².

Українські організації у перші дні після лютневої революції особливо не акцентували своєї уваги на військовій роботі. Вони не включали її як складову вирішення державотворчих завдань. Рада Товариства Українських Поступовців у відозві (8. 03. 1917 р.) до українського громадянства, закликаючи український народ підпирати новий державний лад, ні словом не обмовилася про потребу для цього війська³. Опосередковано, з закликком гуртуватися, зверталася до солдатів-українців у відозві до українського народу (9. 03. 1917 р.) і Центральна Рада⁴.

Солдати і офіцери українці, які служили в Києві, намагалися не залишатися осторонь національного громадсько-політичного життя. Вони були присутні на різноманітних нарадах, засіданнях⁵. Проте, сповідувана більшістю лідерів Центральної Ради автономістсько-федералістська ідея не могла вивести в домінанту її діяльності питання національного військового будівництва.

Носіями ідеї створення національних збройних сил як гаранту державності були самостійники. Вони першими зробили усвідомлені кроки по спрямуванню стихії українського військового руху в організоване русло. Очолив цю роботу лідер самостійників Микола Міхновський. Він наголошував: “На самому початку доведеться нам творити українське військо революційним порядком, тобто ставлячи і ворогів і “друзів” перед доконаними фактами. Створення цих фактів треба прискіпити...” На думку М.Міхновського, військо є “єдиний аргумент державності”, єдине перед яким уступають всі і всілякі аргументи ворожі”⁶

Звичайно, ті, хто орієнтувався на автономістський шлях у визначенні майбутнього державного життя України, не могли миритися із такими поглядами. М.Грушевський згадував: “...ліве крило Ц.Ради непокоїла доволі рухлива, а головне, криклива організаційна робота, кажучи по-теперішньому фашистського напрямку, яка пробувала базуватись на вояцтві, властиво – на офіцерстві. Провідником, а властиво ініціатором і одинокою поки пружиною цього руху був Микола Ів.Міхновський...”⁷

Занепокоєність діячів Центральної Ради мала підстави. Початок березня 1917 року пройшов у Києві під знаком віч, маніфестацій, в яких активну участь брали солдати і офіцери українці. Обговорення ідей української державності, майбутнього України займали у їх роботі чи не найбільше місця.

Багатолюдні збори солдатів, офіцерів, лікарів і військових урядників українців відбулися 9 березня

в аудиторії комерційного інституту. Учасники розглянули питання “про утворення українського національного війська для боротьби з ворогом зовнішнім і підтримування тимчасового уряду од реакційних заходів прибічників скасованого царського уряду”. Зібрання визнало себе Установчою Військовою Радою, а для подальшої роботи по організації українців-військових обрало Тимчасовий комітет по створенню охочекомонного полку⁸.

Делегати обговорювали можливі шляхи українського державотворення. На зборах 9 березня вперше і досить вагомо було заявлено про пріоритети автономістської ідеології в українському військово-му руху. Частина ухвали зборів, яка присвячена питанням української державності і вповні характеризує позицію військових щодо державності України, наведемо дослівно. Українці-військові записали в резолюції: “Установча Військова Рада складає свій гарячий привіт Тимчасовому Російському Урядові, вітає виголошені ним свободи і, на його заклик скупити всі спільні сили до боротьби з ворогами Російської держави, – відповідає привселюдною обітницею піддержувати Новий тимчасовий уряд всіма своїми силами, в твердій вірі, що новий Уряд, ставши на шлях повернення народам прав, знехтованих деспотичним Царатом, вчинить для України, ще до скликання Установчих зборів (Учредительного собрания), такий самий правний акт, який вже видано для Фінляндії і потвердить за Українським Народом всі права і вільності, якіх він має право домагатися, стоячи на тій ідеї, якою руководився Богдан Хмельницький, складаючи статті Переяславського договору з 8 січня 1654 року.”⁹ Доречно зазначити, що до Переяславської угоди між Україною і Росією українці-військові зверталися неодноразово. Так, Гельсінгфорська українська військова Рада прийняла рішення (18. 05. 1917 р.) про переклад “на російську мову Переяславського трактату з коротеньким додатком для друку в місцевих часописах”¹⁰.

Сумніви, щодо того наскільки зібрання 9 березня слідувало у руслі домагань автономії України, розвіює наступне положення ухвали зборів: “Нехай кожен українець, котрий уже несе службу в Війську пам’ятає: 1) що він є членом Української Національної Армії; 2) що ця армія є під проводом Верховного Головнокомандуючого призначеного Тимчасовим урядом і увіходить в склад всієї Російської армії; 3) що ця армія служить і служитиме нашій спільній Отчизні, оновленій Державі Російській, обороняючій її свободу”¹¹. Таким чином, у широкого загалу українців-військових ідеї створення національного війська асоціювалося з автономією України в складі Росії.

Вироблений на зборах 9 березня 1917 року документ був переданий голові Тимчасового уряду князю Львову та комісарові Тимчасового уряду в Київському військово-му окрузі полковнику Оберучеву¹².

Досить суттєвою, на наш погляд, щодо розуміння початків українського військового руху в контексті ідей національної державності є інформація у київській газеті “Последние новости”. Газета повідомляла про відвідини 14 березня 1917 року українською депутацією комісара Тимчасового уряду в Київському військово-му окрузі полковника К.Оберучева. У кореспонденції “Украинская депутация у полковника Оберучева” сповіщалося, що К.Оберучев прийняв депутацію військових українців, яка від імені Комітету охочекомонного українського полку вітала його як представника нового уряду. Депутати прохали полковника Оберучева передати звернення до Тимчасового уряду такого змісту: “...на низці мітингів військовослужбовців українців одоголосно висловлена готовність боротися за свободу і незалежність Росії в повному єднанні зі всіма народами Росії. У підтвердження цьому на українських вічах ухвалено створити із добровольців український “охочекомонний” полк, який поступає в розпорядження уряду...”¹³

Загальноприйнятим є твердження про генеруючу роль в зародженні українського військового руху самостійників. Підтримуючи цей погляд, варто наголосити, що самостійники, які стояли біля витоків українського військового руху, ідейно над ним не домінували.

Не зміг перебороти чинника автономістських тенденцій в українському військово-му русі і відомий своїми самостійницькими домаганнями клуб імені гетьмана Павла Полуботка. У статуті створеного 16 березня (29 березня) 1917 року клубу підкреслювалася необхідність “гуртування в одній сім’ї усіх вояків, лікарів і військових урядовців української народности під прапором: Федеральної Росії – Автономної України”¹⁴.

Пояснення появи такого положення у документі організації самостійницького спрямування, мабуть, варто шукати не лише в самій природі тогочасного українського військового руху, а й у факторі силового тиску на нього владних російських структур. Очевидно, що одна згадка про майбутню самостійність України у статуті клубу накликала би на його членів репресії, а на нього як організацію – заборону. З точки зору тактики боротьби небажання самостійників загострювати ситуацію видається правильним.

Вірними автономістській ідеї залишалися представники військових, які були учасниками української маніфестації у Києві 19 березня (Іквітня) 1917 року. Про ідеологію маніфестантів засвідчували гасла під якими вони йшли в колонах. Газета так описує подію: “Військові часті йшли в супроводі

своїх оркестр. У кожній військової частини був свій національний прапор голубої і жовтої кольорів. На прапорах яскраво визначалися такі написи: “Вільна Україна у вільній Росії”, “Душу, тіло ми положим за свою свободу”, “Автономна Україна”, “Самостійна Україна з вільною Росією”, “Федеративна Україна”, “Хай живе федеративна республіка”. М.Міхновський, виступаючи перед учасниками маніфестації, закликав “свобідну Україну боротися разом з свобідною Росією з темними силами її зовнішнім ворогом”¹⁵. Таким чином, М.Міхновський вів мову згідно задекларованих положень статуту військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка.

К.Оберучев як повноважний представник влади красномовно, не без ідеологічного підтексту, описував київські події. Він називав цей час “Самим трагічним переживанням моїм за вісім місяців роботи в революційний період”. Трагізм переживань К.Оберучева полягав у його ставленні до націоналізації армії. Пізніше він підкреслював “...я вважав і продовжую вважати до теперішнього часу шкідливою для загальної справи свободи нехайну в той час націоналізацію армії, українізацію війська”¹⁶. Ставлення до українізації армії у К.Оберучева було лише зовнішнім прикриттям тих глибинних протестів в його душі і світогляді, які були замішані на ворожості до державницьких устремлінь українців.

У загальному потоці революційних подій весни 1917 року український військовий рух виділявся своїм дійсно національним забарвленням. Українське віче солдатів і офіцерів фронтників у Києві 28 березня 1917 року ухвалило, що “...найперше треба зорганізувати українську національну армію з усіма родами зброї”. Для виконання цього завдання українці-військові розробили цілу низку, досить реальних щодо втілення в життя, заходів (виділення кадрів для формування охочекомонного полку, зведення українців на фронті і в тилу в окремі частини тощо). Проте, чітка національна самоідентифікація військових не завжди знаходила логічне продовження у визначенні ними кінцевої мети свого руху. Учасники віча мотивували необхідність формування національних військових частин потребою “...запобігти дезорганізації війська (під “військом” розумілася власне російська армія – Г.С.) і зміцнити його воєнну силу”¹⁷, а не бажанням створення власних збройних сил. Так, спостерігаються досить серйозні зрушення у національній свідомості українців-військових, але вплив на них ідей оборони “єдиної демократичної Росії” все ще продовжує залишатися переважаючим.

Українці-військові 26-го армійського корпусу, визначаючи пріоритети національного руху, на своїх перших зборах виходили з того, що навіть в умовах післяреволюційних демократичних свобод вони продовжують перебувати в “ярмі національному”. Констатація стану, в якому знаходилося українство в армії, вимагало визначення шляхів подальшої його долі. Орієнтиром для військових була національна державність. Однак, до цієї кінцевої мети в умовах воєнного часу, на їх погляд, дійти було неможливо без досягнення миру. Саме укладення миру вони визначали як здолання першого шабля у слідуванні до бажаного. Збори підкреслювали, що народ іде однодушно до скинення національного ярма, але “скине його як відвоює мир без анексій і контрибуцій і особливо з правом самовизначення недержавних народів.” Відповідно, серцевина української національної ідеї – прагнення національної державності тісно перепліталася з загальнолюдськими цінностями. Мир мав виступити гарантом права індивідуума будь-якої нації на життя, а націй в цілому на власне державне життя.

Укладення миру українці-військові асоціювали з національною рівністю. Вони розуміли, що національна рівність, яку має принести мир, буде залишатися лише гаслом за умови непередготовленості скористатися нею. На передній план виступає ще один важливий чинник української державної ідеї – змога, здатність представників, які претендують на роль її носіїв не тільки вийти на межу сприйняття національних потреб широких мас. На цих же зборах українці 28 корпусу підкреслювали, що національна рівність сама не прийде, а для її здобуття “треба пізнати себе, треба вчитись і організуватись.” Критерієм пізнання та організованості мала виступити громадська робота¹⁸.

Амплітуда коливань українців стосовно потреби власного війська була досить велика – від вирішення завдань національно-культурного характеру і до необхідності захисту Батьківщини. Все залежало від розуміння ними ролі армії у процесах, які відбувалися в Україні. У середині травня 1917 року на мітингу українських військових у Москві підкреслювалося: “Нам для захисту потрібні українські легіони. Щоб обороняти свою Батьківщину нам потрібно мати своє власне військо”¹⁹. У резолюції загальних зборів української військової громади у Саратові вказувалося “...на необхідність самовизначення і культурно-національної освіти військових українців, для полегшення навчання і підтримання порядку і дисципліни...”²⁰

Стихія революційного життя призвела до самочинного формування в Києві першого українського полку імені Богдана Хмельницького. Центральна Рада у своїй заяві від 18 квітня 1917 року підкреслювала, що цей рух виник цілком стихійно, “почався поміж салдатами з огляду на відомий усім факт формування на Україні і в Росії із поляків-салдатів національних польських частей. Цей факт, очевидно, й кинув в розбужені революцією до активного національного самовизнання демократичні маси гасло аналогічного формування національних частей”²¹.

Існування польських військових формувань було важливим чинником активізації українського військового руху і державницьких домагань українців. Українці 1-ої гренадерської дивізії на початку травня 1917 року явочним порядком ухвалили: “Просити Тимчасовий уряд та Верховне командування про сформування самостійної Української армії на підставах й мотивах сформування польської армії і в кількості не меншій польської.” Для здійснення цього пропонувалося викликати з фронту добровольців офіцерів та солдатів-українців і надіслати їх до Києва²².

Для російських властей мотивація українцями своїх бажань реаліями польського військового життя не могла бути переконливою. Скоріше це був болючий подразник, а не аргумент. Поляки, порівняно з українцями, мали у створенні власних військових формувань відчутні переваги. Заклучалися вони в політичній позиції Тимчасового уряду щодо державного майбутнього Польщі. У відозві Тимчасового уряду до поляків, опублікованій 17 березня 1917 року, було задекларовано створення незалежної польської держави, яка об’єднається з Росією “вільним воєнним союзом”²³. Логічно, що визнання права поляків на власну державність розширювало їх можливості у вирішенні питань національного військового будівництва. На майбутній державний устрій українців Тимчасовим урядом на початку його діяльності було накладено табу. Відповідно, це поширювалося і на проблеми створення національних військових формувань. Формування самостійної армії на “мотивах сформування польської армії” означав не що інше як визнання України в перспективі самостійною державою. На такий крок Тимчасовий уряд не міг зважитися і не зважився ніколи.

Таким чином, на початковій стадії розвитку український військовий рух у російській армії виступав важливим чинником у формуванні національної державної ідеї. Бачення українцями-військовими майбутнього України не різнилося з тими автономістськими тенденціями, які були характерні загалом для майже всього українського національно-визвольного руху.

¹Російський державний воєнно-історичний архів. – Ф.2003. – Оп.2.– Спр.1034. – Арк. 113.

²Деникин А.И. Очерки русской смуты. Крушения власти и армии (февраль, сентябрь 1917 г.). – М., 1991. – С. 383.

³Киевская мысль. – 1917. – 9 марта.

⁴Нова Рада. – 1917. – 25 березня.

⁵Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Український історик. – 1973. – № 3 – 4. – С. 107.

⁶Цит. за: Євтимович В. Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917р. в Києві. – Львів, 1937. – С.87, 41.

⁷Грушевський М. Споми́ни // Київ. – 1989. – № 9. – С. 109.

⁸Киевская мысль. – 1917. – 11 марта.

⁹Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф.1778. – Оп.1. – Спр. 244. – Арк.7.

¹⁰Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4100. – Оп.1. Спр. 4. – Арк.25 зворот.

¹¹ДАРФ. Ф.1778. – Оп.1. – Спр. 244. – Арк.7.

¹²Там само. – Арк.5.

¹³Последние новости (вечерние). – 1917. – 15 марта.

¹⁴Вістник Союзу Визволення України. 1917. – 6 мая.

¹⁵Там само.

¹⁶Оберучев К. В дни революции. Воспоминания участника Великой русской революции 1917-го года. – Нью-Йорк, 1919. – С. 92 – 93

¹⁷Нова Рада. – 1917. – 30 березня.

¹⁸ЦДАВО України. – Ф.4097. – Оп. 1. – Спр.2. – Арк. 32.

¹⁹Нова Рада. – 1917. – 21 мая.

²⁰Там само. – 1917. – 5 мая.

²¹Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 3. – квітень.

²²Нова Рада. – 1917. – 5 мая.

²³Русский инвалид . – 1917. – 18 марта.

Grygoriy Savchenko. The beginning of Ukrainian military movement in 1917 in the context of the idea of nationhood.

Ukrainian military movement in the Russian army in 1917 generated and developed under the influence of the struggle for Ukrainian nationhood. Ukrainians claimed creation of their own army. The ideas of announcing of Ukraine's autonomy within a democratic Russia were very popular among Ukrainian military at that time.